

PARA VAKIFLARI VE KATILIM BANKALARININ FON KULLANDIRMA YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI *

Serpil Sumer ¹

Turan Öndeş ²

ÖZ

Bu çalışma, Osmanlı döneminde faaliyet gösteren para vakıflarının fon tahsis yöntemleri ile katılım bankalarının fonlama yöntemleri arasındaki benzerlikleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın amacı kapsamında konuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve para vakıfları ile katılım bankalarının fon tahsis yöntemleri karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda; para vakıflarının fon kullandırma yöntemlerinden özellikle Karz, Murabaha ve Mudaraba yöntemleri aradan yaklaşık olarak altı yüzyıl geçmesine rağmen herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüzde kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmada sadece para vakıfları ile katılım bankalarının fon tahsis yöntemleri karşılaştırılmıştır. Bu yönüyle çalışma, literatürde aynı konuda yapılan diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Para Vakıfları, Faizsiz Bankacılık, Katılım Bankacılığı.

JEL Sınıflandırması: G21, G29.

COMPARISON OF THE FUND ALLOCATION METHODS OF CASH WAQFS AND PARTICIPATION BANKS

ABSTRACT

This study aims to determine the similarities between the fund allocation methods of the cash waqfs operating in the Ottoman period and the funding methods of the participation banks. Within the

* Bu çalışma 14-16 Ekim 2021 tarihleri arasında gerçekleşen 2. Uluslararası Muhasebe ve Finans Tarihi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, serpil.sumer@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8452-0393.

² Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, tondes@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6580-7372.

Atıf (Citation): Sumer, S., Öndeş, T. (2023). Para Vakıfları ve Katılım Bankalarının Fon Kullandırma Yöntemlerinin Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(24), 111-117.

scope of the purpose of the study, a literature review on the subject has been made and the fund allocation methods of cash waqfs and participation banks have been compared. As a result of the comparison; especially Karz, Murabaha, and Mudaraba methods, which are among the fundraising methods of cash waqfs, are used today without any changes, even after about six centuries. In this study, only the fund allocation methods of cash waqfs and participation banks were compared. In this respect, the study differs from other studies on the same subject in the literature.

Keywords: Cash Waqfs, Interest Free Banking, Participation Banking.

Jel Classification: G21, G29.

1. GİRİŞ

Türk Dil Kurumu vakıf kavramını “*Bir hizmetin gelecekte de yapılması için belli şartlarla ve resmî bir yolla ayrılarak bir topluluk veya bir kimse tarafından bırakılan mülk, para*” şeklinde tanımlamaktadır. Çeşitli amaçları gerçekleştirmek için kurulan vakıflardan birisi de Osmanlı döneminde kurulan para vakıflarıdır. Para vakıfları Osmanlı Devletinde ilk olarak 15. yüzyılda Osmanlı sultanlarının onayı ile kurulmuştur (Çizakça, 2006). Kurulan para vakıflarının en önemli özelliği sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan finansman ihtiyacını karşılaması ve bölgesel olarak ortaya çıkan fon ihtiyacının karşılanmasına finansman kaynağı olmasıdır (Kayahan ve Görkaş, 2009: 213). Tarihsel süreç içerisinde ele alındığında para vakıfları Osmanlı Devletine özgü bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaya, 2003: 189). Osmanlıya özgü para vakıfları birçok ülkede kabul görmüş ve Lübnan, Mısır, İran, Pakistan, Hindistan ve Malezya gibi pek çok İslam ülkesinde yasal kabul edilmişlerdir (Çizakça, 2006).

Diğer vakıflar gibi para vakıflarının temeli İslam dinine dayanmaktadır (Alper ve Erdoğan, 2009: 86). Osmanlı Devleti’nde finansman kaynağı olarak faaliyet gösteren para vakıflarında menkul ya da gayrimenkul varlığın İslam’a uygunluğu denetlendikten sonra varlık kadı siciline kaydedilmektedir (Döndüren, 2008:3). 18. yüzyılda Anadolu ve Rumeli bölgelerini kapsayan geniş bir coğrafyada faaliyet göstermeye başlayan para vakıflarına menkul ve gayrimenkul varlıkların vakfedilmesinde tamamen gönüllülük esas alınmıştır (Dumlu, 2015:304). Vakfedilen varlıkların kullandırılmasında ise kâr amacı güdülmemiş sosyal yardım amaçlı hayır işleri ön planda tutulmuştur (Bulut ve Korkut, 2016: 57).

Para vakıfları faaliyet gösterdikleri toplumun sosyo-ekonomik yaşantıları üzerinde önemli bir yere sahiptir. Sosyal ve kültürel yaşamın desteklenmesinde etkin rol oynayan para vakıflarının ekonomik hayat içerisinde kendisine yer edinmesi ile birlikte Osmanlı döneminde fon ihtiyacı duyanlar için yeni bir finansman kaynağı olmuştur (Dumlu, 2015:304). Para vakıfları kurulduğu dönemlerde ilk başta vakfın kurulduğu bölgede yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılamak iken; zamanla küçük esnafın finansman ihtiyacını karşılamaya başlamış ve 18.yüzyıla gelindiğinde ise büyük sermayeli işletmeler ile tüccarların da finansman ihtiyacını karşılamak için başvurdukları kurum haline gelmiştir (Kayapınar; 2020: 83).

Para vakıfları kuruldukları bölgede sosyal ihtiyaçlar, eğitim, din, çeşitli meslek gruplarının finansman ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Finansman ihtiyacı karşılanırken para vakıflarına vakfedilen paranın anaparasına dokunulmayarak paranın işletilmesinden elde edilen gelir vakfın amaçları doğrultusunda kullanılmıştır. Böylece finansman ihtiyacı duyan kişi ve

kurumların ihtiyaçları karşılanarak faizli ve yasal olmayan kurumların ortaya çıkması önlenmeye çalışılmıştır (Alper ve Erdoğan, 2009: 90).

Bu çalışmanın amacı; Osmanlı döneminde faaliyet gösteren para vakıflarının fon kullandırma yöntemleri ile katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri arasındaki benzerlikler ve farklılıkları belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda konu ile ilgili literatür taraması yapılarak para vakıfları ile İslami finansal kurumların fon kullandırma yöntemleri karşılaştırılmıştır. Literatürde Şaşa (2015), Bulut ve Korkut (2016), Kayahan vd.(2019), yaptıkları çalışmalarda para vakıfları ile katılım bankalarının karşılaştırması yapılırken karşılaştırması yapılan kurumlar genel olarak ele alınmış ve farklı boyutlarla karşılaştırması yapılmıştır. Bu çalışmada para vakıfları ile katılım bankalarının sadece fon kullandırma yöntemleri karşılaştırılmıştır. Bu yönü ile çalışma literatürdeki aynı konuda yapılmış diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

2. PARA VAKIFLARINDA VE KATILIM BANKACILIĞI SİSTEMİNDE FON KULLANDIRMA YÖNTEMLERİ

15. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan, yüz yıla yakın bir süre kabulü ile ilgili çeşitli problemler yaşayan, Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından verilen fetva üzerine kurulan para vakıfları 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her bölesinde faaliyet gösterir duruma gelmiştir (Aydın, 2014: 88). Para vakıflarının kurulmasında ortaya çıkan problemlerin altında yatan temel neden faiz hususudur. İslam dininin faizi kesin bir şekilde yasaklaması ve para vakıflarında toplanan fonların değerlendirilmesi sonucunda elde edilen getirinin faiz kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği hususu tartışmalara yol açmıştır. Ancak Şeyhülislam Ebussuûd Efendi tarafından verilen fetva üzerine para vakıflarının kurulması yönündeki tartışmalar sona ermiştir (Okur, 2005; Çizakça, 2006; Alper ve Erdoğan, 2009; Korkut ve Bulut, 2017).

Aydın (2014), para vakıflarından ihtiyaçları doğrultusunda fon kullanan kesimi kredi kullanan açısından, sosyal açıdan ve dini açıdan olmak üzere çeşitli gruplara ayırmıştır. Bu gruplar;

- Bireysel, ortak (2-3 kişilik ortak), köylüler,
- Asker, esnaf (tüccar), reaya (toplum),
- Müslüman, Yahudi, Hristiyan.

Para vakıflarında toplanan fonların kullandırılmasında kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim, esnaf-toplum ayrımı gözetilmeyerek toplumun hemen hemen her kesiminden ihtiyaç sahiplerine gereksinim duydukları fonlar temin edilmiştir. Ancak fonların kullandırılmasında faizsizlik ilkesi göz önünde bulundurulmuştur. Para vakıfları orta ve alt gelir gruplarından çok sayıda kişiye borç vererek ihtiyacını karşılayarak toplumdaki sosyal dayanışmayı sağlamaya yardımcı olmuşlardır (Koyunluoğlu, 2008:302).

Para vakıflarında toplanan fonlar çeşitli yöntemlerle işletilmekteydi. Kullanılan yöntemleri sıralayacak olursak; Karz, Murabaha, Mudaraba, Bidâa (Döndüren, 2008); Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlal (Dumlu, 2015; Güner,2019); Sanayi, Muzaraa, Musakat, Muğarase

(Özsaraç ve Aydınbaş, 2016). Bu yöntemler içerisinde en fazla kullanılan yöntem *Murabaha* ve *Bey' Bi'l-İstiğlal* yöntemleridir (Bulut ve Korkut, 2017).

Tablo 1: Para vakıfları ile Katılım Bankalarının Fon Kullanırma Yöntemleri

Para Vakıfları	Katılım Bankaları
Karz: Ödünç para	Karz: Ödünç para
Murabaha: Vakıf para ile peşin mal alıp üzerine belirli bir miktar ekleyip vadeli satışı ile kâr elde etme	Murabaha: Müşterinin isteği doğrultusunda talep edilen ürünün satın alınıp üzerine belirli bir miktar kâr payının ilave edilip müşteriye taksitli satışı
Mudaraba: Emek sermaye ortaklığı	Mudaraba: Emek sermaye ortaklığı
Bey' Bi'l-Vefa: “Bedeli iade edildiğinde geri almak şartıyla satış” (Dumlu,2015)	Müşareke: Kâr-zarar ortaklığı,
Bey' Bi'l-İstiğlal: “Bir kişinin herhangi bir malını vakfa satıp parasını aldıktan sonra bedelini iade edip malını geri alıncaya kadar geçen sürede o malı kiralaması”(Dumlu, 2015)	İcâre: Kiralama, Finansal kiralama,
Bidâa: Vakfın parayı hayır amacı doğrultusunda işletmesi sonucunda oluşan kârın vâkıfa verilmesi	Selem: “Nakit ihtiyacı duyan bir firmanın ya da şahsın henüz üretmediği standart bir malı (hububat, bakliyat, çimento vs.) ileri bir vadede teslim etmek üzere peşin bedelle satması işlemidir” https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/faizsiz-finans-urunleri-99
Muğarase: Ağaç dikimi ortaklığı (Özsaraç ve Aydınbaş, 2016).	İstisna: “Eser sözleşmesi de denilen istisna, belli bir ücret karşılığında nitelikleri belirlenmiş bir eseri imal ettirmek üzere yapılan sözleşmelerdir” https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/faizsiz-finans-urunleri-99
Musakat: Bağ-bahçe ortaklığı (Özsaraç ve Aydınbaş, 2016).	Sarf: “Döviz ticaretine konu edinilen işlemler” https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/faizsiz-finans-urunleri-99
Muzaraa: “Toprak sahibi ile işletmecinin çıkacak ürün üzerine yaptıkları ortaklık” (Özsaraç ve Aydınbaş, 2016).	Kefâlet: “Bir borcun ifası hususunda, üçüncü bir tarafın asıl borçlunun sorumluluğuna katılarak alacaklıya karşı ifayı taahhüt etmesi” https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/faizsiz-finans-urunleri-99
	Teverruk: Vadeli alınan bir varlığın nakit ihtiyacını karşılamak için 3. bir şahsa peşin bedelle satılması işlemidir
	Sukuk: Sahibine elinde bulundurduğu finansal sertifika oranınca hak ve getiri sahibi olmasını sağlayan yatırım aracı
	Katılım Sigortacılığı (Tekâfül): Katılımcıların yardımlaşma ve dayanışma yolu ile faizsiz şekilde çalışan sigortacılık sistemi
	Yatırım Fonu: Faizsiz finans sistemine göre oluşturulan fon topluluğu (hisse senedi, kira sertifikası vb.)

Günümüz modern finans sistemi içerisinde yer alan ve tasarruf sahipleri ile ihtiyaç sahipleri arasındaki fon transfer işleminin gerçekleşmesi işlemi Türkiye'deki ismi ile katılım bankaları tarafından sağlamaktadır. Katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2021) ile para vakıflarının fon kullandırma yöntemleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde; Osmanlı döneminde faaliyet gösteren para vakıflarının fon kullandırma yöntemleri ile İslami finansal aracı kurumların fon kullandırma yöntemleri benzerlik göstermektedir. Öyle ki, Karz, Murabaha ve Mudaraba yöntemlerinde geçen zamana rağmen isim değişikliği bile olmamıştır. İslami finansın öncüsü olarak gösterilen para vakıflarında hayırsever kişilerin bağışladığı paraların (vakfın fon kaynağı) ihtiyaç sahiplerine kullandırılmasında ticaret, emek ve üretimin esas alındığı ve vakıflarda paranın ticaretinin yapılmadığı belirtilmektedir. Bu yönü itibari ile para vakıfları İslami finansın ve ekonomisinin temelini oluşturmaktadır (Korkut ve Bulut, 2017: 63). Nihayetinde İslami finansın temel prensipleri arasında faizli işlemlerden uzak durulması yer almaktadır.

3. SONUÇ

15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kurulmaya başlayan, 16. yüzyılın sonlarına doğru kuruluşları ile ilgili büyük tartışmalar yaşanmasına rağmen para vakıfları, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her bölgesinde faaliyet göstermiştir. Para vakıflarının temel amacı hayırsever kişiler tarafından bağışlanan fonun faizsiz bir şekilde değerlendirilmesi ve ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktır. Para vakıfları fon kullandırırken sosyal ve dini açıdan ayırım gözetmeksizin toplumda neredeyse her kesiminin fon ihtiyacını karşılamıştır. Para vakıflarının ticari hayata finansal destek vererek hem ekonomiye hem de sosyal dayanışmaya katkı sağladığını görüyoruz.

19. yüzyıla gelindiğinde para vakıflarının hem sayısında hem de faaliyetlerinde gerileme yaşanmıştır. Bu gerileyişin altında yatan neden olarak ise Avrupa'da para vakıflarına benzer kurumların (Monti di Pieta) kurulması düşünülmektedir. Ayrıca kurulan bu vakıfların günümüzdeki mevduat bankalarına dönüşmesi ve Avrupa'da yaşanan sosyal ve siyasi gelişmelerin etkisi de bulunmaktadır (Gürsoy,2017: 167). Ancak, Avrupa'da yaşanan vakıflarının, bankalara dönüşüm başarısı para vakıflarında görülemez. Para vakıflarının günümüzdeki geleneksel bankalara dönüşmemesinin altında yatan en önemli neden ise; para vakıflarında yapılan işlemlerde faizin kesin bir biçimde kullanılmamasıdır (Çizakça, 2006). Çalışma prensibi gereği bankacılığa dönüşmemiş olsa bile faizsiz banka olarak faaliyetlerine devam etmemesi katılım bankalarının ya da dünya çapındaki ismi ile İslami bankaların (faizsiz banka) günümüzde bankacılık sektöründe daha az paya sahip olmasının nedeni olarak gösterilebilir. Nitekim Türkiye'de katılım bankalarının banka statüsünde kabul edilmeleri 2005 yılına denk gelmektedir.

Aradan geçen zaman zarfında inançları doğrultusunda faizli işlemlere hassas olan bu grup, genel bankacılık sisteminden uzak durmaya özen göstermişlerdir. Bunların bu durumu ekonomik olarak toplumdaki tüm bireylerin fon piyasasına dahil olamaması gibi olumsuz bir etkiye neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da, ekonomideki para piyasasında katılım

bankaları, geleneksel bankalara göre gelişimini istenen-beklenen ölçüde gerçekleştirememiş, böylece pastadan daha az pay alma durumunda kalmışlardır.

Para vakıfları ile katılım bankalarının çalışma prensipleri karşılaştırıldığında; her iki kurumun faizsizlik prensibi başta olmak üzere toplumdaki sosyal yardımlaşmayı sağlamaya çalışmaları yanında reel ekonomiye destek vererek yapılan işlemlerde ticaret, emek ve üretimin esas alınarak bu konulara öncelik verilmesi burada vurgulanması gereken önemli bir noktadır.

Bu açıdan bakıldığında para vakıflarının işlevi, katılım bankaları ile benzerlik göstermesi yanında İslam Ekonomisinin de temel unsurlarındandır. Para vakıflarının fon kullandırma yöntemleri ile katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri karşılaştırıldığında Murabaha, Mudaraba ve Karz işlemlerinin her iki kuruluşta da aynı isim ve amaçla kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde değişen ekonomik koşullar ile teknolojik gelişimlerin etkisi ile para vakıflarında var olan fon kullandırma yöntemlerinin tamamının kullanılmaması ve yerine günümüz ihtiyaçlarını karşılayacak yeni finansal ürünlerin katılım bankaları tarafından tüketicilere sunulması kabul edilebilir bir durumdur. Bir öneri olarak, toplumda tam olarak ne olduğu anlaşılamayan Murabaha, Mudaraba ve Karz gibi eski ibareler yerine, güncel, halkın anlayıp, rahat kavrayacağı ifade ve ibarelerin kullanılması, kanaatimizce katılım bankacılığının daha iyi anlaşılmasına neden olabilecektir.

Son söz olarak şunu da tarihe not düşmek ve bu konuda çalışma yapacak olanlara bir yön göstermek adına ifade edelim ki; katılım bankacılığı işlemlerinin kimi literatürde belirtildiği gibi 1960'lı yıllarda Mısır'da başlamadığı, çok daha öncelerde 15.yüzyılda Osmanlı Döneminde kurulan para vakıfları ile bu işlemlerin kurumsal bir nitelikte temelinin atıldığı ve uygulandığını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Alper, D., & Erdoğan, C. (2009). 16. ve 18. yy Arasında Bursa Para Vakıfları Ve Bursa Ekonomisine Etkileri. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 85-99.
- Aydın, H. V. (2014). Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29 (1), 87-106.
- Bulut, M., & Korkut, C. (2016). Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 2(1), 55-76.
- Çizakça, M., (2006). "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları". "*Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet.*" Ed. Aydın, D. vd. İstanbul: TÜSEV Yayını. 21-32.
- Döndüren, H. (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1-24.
- Dumlu, E. (2015). XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal-Çivizâde, Birgivi). *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (44), 303-337.
- Güner, M. F. Osmanlı Döneminde Para Vakıfları ve Günümüz Finansal Piyasalarında Para Vakıflarının Yeri. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 249-269.

- Gürsoy, Ç. (2017). Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911). *Belleten*, 81(290), 159-190.
- Kayahan, C., & Görkaş, İ. (2009). Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (44), 212-227.
- Kayahan, C., Görkaş, İ., & Önk, H. (2017). Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı*, 70-90.
- Kayapınar, H. (2020), İslam'da Faizin Tarihsel Süreci Ve Katılım Bankalarının Eleştiriye Açık Yönleri, (Doktora Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koyunoğlu, H. H. (2008). Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüz-yıl İstanbul Uygulaması. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(4), 253-304.
- Okur, K. H. (2005). Para vakıfları bağlamında Osmanlı hukuk düzeni ve Ebussuud Efendinin hukuk anlayışı üzerine bazı değerlendirmeler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7-8), 33-58.
- Özsaraç, Y., & Aydınbaş, Y. E. Vakıflar Para Vakıfları; Kırklareli ve Bolu Para Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme. İkinci Uluslararası Saraybosna Sosyal Bilimler Konferansı 17-20 Mayıs, 2016, 99-116.
- Şaşa, K.,(2015), Osmanlı'da Finans Kültürü Ve Kullanılan Finansal Araçlar. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 1(1), 18-23.
- Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi: 5.07.2021
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2021, <https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/faizsiz-finans-urunleri-99> erişim tarihi: 06.07.2021